

TMMOB YALNIZCA BİR MESLEK ÖRGÜTÜ DEĞİLDİR: VEBLEN'İN KÜMÜLATİF NEDENSELLİK YÖNTEMİNİN TÜRKİYE'YE UYGULANMASI¹

Prof. Dr. Ahmet Öncü
Sabancı Üniversitesi, Yönetim Bilimleri Fakültesi

1. Giriş

Veblen (1921), Mühendisler ve Fiyat Sistemi'nde teknisyenlerin ve işadamlarının maddi çıkarları arasında çelişkili bir ilişkinin mevcut olduğuna dair bir dizi çığır açıcı önerme ortaya koydu. Fakat aynı zamanda, kendi deyimiyle, devrimci bir “Teknisyenler Sovyeti”nin Amerika’da uzak bir olasılık olduğuna dair çeşitli nedenler sundu. Veblen, iddiasını temellendirirken, “işe gelmeyen mülk sahipleri”nin (abstentee owners) kazanılmış hakları kavramına ve bu hakların “tabanı oluşturan halk”ın “duygu ve düşünce”lerine sağlam bir biçimde kazınmış olması durumuna dayandı. Bununla bağlantılı olarak, teknisyenlerin, tıpkı Amerikan toplumunun diğer sosyal sınıf ve tabakaları gibi “yerleşik alışkanlıkları gereği” işadamlarının liderliği altında olmaktan memnun olduğunu ileri sürdü. Bu makalede, Amerikan toplumsal oluşumunda geçerli olmasa da, Veblen’in mühendisler ve işadamlarının maddi çıkarları arasındaki uyumsuzluğa dair soyut öngörüsünün sağlam bir kuramsal temeli olduğunu ileri süreceğim.² Veblen’in bir olanaklılık olarak düşündüğü şey, Türkiye’nin, muhtemelen onun kaygılarının en uzağındaki ülkelerden birinin kültürel bağlamında tarihsel bir gerçekliğe dönüştü. Türkiye’nin mühendisleri, 1970’li yıllardan itibaren, meslek örgütleri olan Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği aracılığıyla örgütlenerek, emekçi halk adına, iş dünyasının (business community) çıkarlarına karşı harekete geçti. Bu, Türkiye’deki mühendislerin edimlerinde geçmişin ve bugünün toplumsal düşünce alışkanlıklarının özgün bir karışımının mevcut olmasından kaynaklanıyor ve –Veblen’in terminolojisiyle– iş çevresi karşıtı bir mühendislik “bakış açısı” ya da mühendislik “ruhsal tutum”u (spiritual attitude) ortaya çıkarıyordu; buna tekabül eden toplumsal ve siyasi kimlikse “devrimci demokrat mühendis” olarak bilinecekti.

İzleyen sayfalarda Veblen’in (2012/1919) kümülatif nedensellik yöntemini kullanarak Türkiye’de iş çevresi karşıtı mühendislik görüşünün kökeni, gelişmesi, sürekliliği ve çeşitlenmesi olumsuzluğuna kuramsal bir yanıt geliştirme-

ye girişeceğim. Amacım, TMMOB’lu devrimci-demokrat mühendislerin bugünkü fikir ve eylemlerinde kadim düşünce alışkanlıklarının izini sürmek. Bu sorgulama, Türkiye çalışmalarına kendi konusunun sınırlarının ötesine geçen mütevazı bir katkı sağlamakla kalmayıp Veblen’in radikal bir kurumsal (radical institutionalism) sosyal kuramcı olarak büyüyen önemine de yeni bir dayanak sunabilir. Mühendislik bakış açısı ve onun sonucu olarak Türkiye’de ortaya çıkan kimliğin özgünlüğünü daha derinlikli anlamak, Veblen’in mühendisler ve işadamlarının potansiyel olarak gelişik çıkarlara sahip olduğu iddiasının belirli kurumsal ortamlarda neden bir fiiliyata dönüşebileceğini ve buna rağmen, düşünürün, neden Amerikalı mühendislerin kendi işadamlarına karşı harekete geçeceği beklentisine sahip olmadığını da anlamamızı sağlayabilir.

2. Devrimci Bir “Teknisyenler Sovyeti”: Amerika’da Uzak Bir Olasılık

Veblen (1921:69), Mühendisler ve Fiyat Sistemi’nde, Amerika’da bir “Teknisyenler Sovyeti”nin ortaya çıkma olasılığını tartışırken şöyle diyordu:

[Teknisyenler] kendilerini doğal olarak, çaba harcamadan kazançlı çıkmak için seçilen girişimci işadamlarının çalışanları konumunda hissetmeye devam ederler. Mülk sahiplerinin işe gelmediği mülkiyet, henüz güvenlidir. Halktaki bu zihin yapısı, zaman içerisinde ve yeterli kadar tahrikle şüphesiz değişebilir; ancak bu, her durumda oldukça fazla zaman geçmesini gerektirecektir.

Bir başka deyişle Veblen, teknisyenlerin ya da mühendislerin kendilerini ve uzmanlıklarını iş adamlarının kazanç elde etmek amacıyla devreye soktukları toplumsal refah artışını “engelleyen iş (business) taktikleri”nin –ki bunlardan “sabotaj” olarak bahseder– hizmetine sunmak noktasında pek de ciddi bir sosyal ya da siyasi kaygı duymadıklarını düşünür (Veblen 1921: 8-9). Yani onun kafasında Amerikalı mühendislerin işadamlarının “parasal çıkarları”na yürekten

¹ Bu makalenin ilk versiyonu Elektrik Mühendisleri Odası’nın 2012 yılında İstanbul’da düzenlediği Veblen sempozyumunda *Türkiye’de Anti-Kapitalist Mühendis Kimliğinin Oluşumu ve Evrimi: Veblen’i Bir Yorum* başlığı ile sunulmuştur. İngilizce olarak kaleme alınan bu bildiri daha sonra *On the Possibility of a “Soviet of Technicians”: Veblen’s Cumulative Causation Applied to the Turkish Case* başlığı ile geliştirilmiştir. Makalenin burada yayımlanan bu son versiyonu İngilizce metnin büyük ölçüde Barış Yıldırım tarafından özenli ve yetkin bir biçimde Türkçeye tercüme edilmiş halidir. Yıldırım’a bu değerli katkısı için teşekkürü bir borç bilirim. [Yazarın notu]

² Veblen’in mühendislerin sistem karşıtı devrimci öznelere dönüşme olumsuzluğu ile ilgili soyut kuramının bir değerlendirmesini Öncü (2011)’de geliştirmiştım. Bu makalede orada ileri sürdüğüm görüşleri temel alıyorum.

bağlanarak pratikte ticarileşmiş olduklarına dair herhangi bir soru işareti yoktur.

Bu nevi şahsına münhasır “ruhsal tutum”un Amerikalı mühendisler arasında ne şekilde ortaya çıkıp gelişmiş olduğu, Veblen’in kurumsalcılığı ve çok çeşitli kuramsal mirası üzerine düşününler için uzun süredir bir ilgi konusudur (Tilman 1996: 167-197). Yorumcularının birçoğu Veblen’in –kendi kuramsal beklentilerinin aksine– Amerikalı mühendislerin, toplum iş adamlarının sabotajı yüzünden hızla bir felakete doğru koşmasına rağmen, kapitalizm karşısı öznelere dönüşme olumsuzluğu hakkında kötümser oluşuna dair çeşitli nedenler sundular (Tilman 1996: 171). Bunlar arasında Veblen’in kurumsalcılığına bağlı kalan bazı yorumcular ise, teori ile pratik arasındaki bu uyumsuzluğu Veblen’in özel mülkiyetin kavramsallaştırılmasına ilişkin olarak “Darwinci bilim” ve “doğal haklar felsefesi”nin ruhsal tutumları ya da bakış açıları arasındaki karşıtlığı ayrıntılandıran görüşlerinde bulmaya çalıştılar (Wenzler 1998). Bu iki ayrı ruhsal tutum arasında “olgulara değer biçilmesi temelinde bir farklılık” bulunmaktadır (Veblen 2012/1919: 39).

Veblen’e göre Darwinci bilim, bütün olguların ereksel (teleolojik) olmayan bir açıklama gerektirdiği hususunu tartışmaya yer bırakmayacak bir biçimde kanıtlamıştı. Bunun sebebi bir hedef belirleme ve hedefe göre davranmanın yalnızca insan failliğinde olası olmasıydı, telos’a sahip olan tek faillik buydu (Veblen 1994/1899: 9). Bu yüzden de bir faillığe sahip olmayan doğanın herhangi bir amacı olamazdı. Ancak on yedinci ve on sekizinci yüzyılın doğal hak felsefeleri, bunun tam aksine, doğada muhteşem bir tasarımın mevcut olduğunu ve insanlar onu nasıl yorumlarsa yorumlasın, doğanın bizatihi kendisinde bir ereğin ya da niyetin mevcut olduğunu ileri sürdüler. Bir başka deyişle, doğal haklar felsefesi açısından varlığa bakıldığında, doğanın insan failliğinden bağımsız, onu önceleyen bir amacı varmış gibi görünmekteydi. Dahası doğa, insanlara, toplum ya da kültür öncesi bir ahlak düzeneğiyle etki ediyor ve insan uygarlığını kendi ilkelerine uymaya zorluyormuş gibi görülüyordu. Bu anlamda insan failliği tarihsel akışın biçimlenişi bakımından etkisiz bir olgu (epifenomen) değilse bile doğanın failliğinin türevinden başka bir şey olarak kavranmıyordu.

İnsan failliği ve doğa hakkında bu iki görüşün birbirine hiç benzemeyen epistemolojik varsayımları, özel mülkiyet olgusunu ele alışlarına da açık bir şekilde yansiyordu. Veblen’e göre, Darwinci bilimsel yaklaşım, mülke sahip olmayı “doğal bir olgudan ziyade toplumsal bir kurum” olarak değerlendiriyordu; bu kavrayış, doğal haklar felsefesi açısından itiraza tabiydi (Wenzler 1998:19). Bu ikinci görüşe göre mülkiyet “insanın ‘emeğini karıştırarak’ yaptığı her ne varsa onun olması ve onunla canı ne isterse yapması anlamında ‘doğal’ bir ‘hak’»tır (Veblen 1997/1923:49). Böylece toplumsal bir kategori, yani mülkiyet, kültürel pratikler yoluyla üretilen bir kurum olarak değil, bir doğa buyruğuna indirgenmiş halde görülür olmuştur.

Darwin’in “doğal seleksiyon” yöntemini takip eden Veblen, kurumların kökeni, gelişmesi, sürekliliği ve çeşitlenmesi

olumsallıklarına hitap edecek bir sosyal evrim teorisi geliştirmek istedi (Tilman 1996: 49-50, 2004: 589; Brette 2003: 456). Ona göre içgüdüler ve kurumlar yani toplumsal düşünce alışkanlıkları, kültürel evrim sürecindeki seleksiyon birimleriydi (Brette 2003). “Kümülatif nedensellik” yöntemini de bu bağlamda geliştirdi. Veblen’in (2012/1919: 245) kendi sözleriyle:

Darwinci düşünce şemasında, olgularda aranan ve olgulara isnat edilen süreklilik bir neden ve sonuç sürekliliğidir. Bu kör bir kümülatif nedensellik şemasıdır ve içinde eğilim yoktur, son terim yoktur, tamamına erdirmeye yoktur. Dizi vahşi nedenselliğin vis a tergo’su³ dışında hiçbir şey tarafından kontrol edilmez ve özünde mekaniktir.

Rutherford’a göre (1998: 475-476) Veblen, “bireylerin hedef yönelimli olarak hareket ettiklerinin farkındaydı, ama mevcut kurumsal değişimin niyet edilmemiş bir sonuç olduğunu göstermeyi istiyordu.” Rutherford’un aksine Hodgson (2004), Veblen’in eylem ve kurumsal değişim açıklamasının niyetsellik içerdiğini ileri sürdü. Ona göre “[n]iyetler [bazen] nedenler olabilir, ama niyetler her zaman belli nedenlerin sonuçlarıdır. Niyetliliğin her bir insan tekindeki evrimi ve gelişiminin materyalist nedenler ve evrimsel seleksiyon bakımından açıklanması gerekir” (Hodgson 2004: 349). Veblen’in (2012/1919), Hodgson’ın tarifi çerçevesinde, kültürün gelişimini “kümülatif bir alışkanlık geliştirme (habituation) dizisi” şeklinde betimlemesi, geçmiş ve şimdinin evrimsel bir seleksiyon süreci içinde ne şekilde birbirlerine karıştıklarını açıklayan bir kuram gibi görünmektedir. Veblen (1994/1899: 118), kuramını Aylak Sınıfın Teorisi kitabında açık bir biçimde ortaya koyar.

Kurumlar geçmiş süreçlerin ürünüdür, geçmiş koşullara uyarlanırlar ve bu yüzden de hiçbir zaman şimdinin gereklilikleriyle tam uyum içinde değildir. . . . Aynı zamanda, insanın mevcut düşünce alışkanlıkları, bir değişikliği zorlayan koşullar haricinde, süresiz olarak devam etme eğilimindedir.

Veblen’in kuramının epistemolojik ve yöntemsel bakımdan Darwinci olduğu öncülünden yola çıkan Brette (2003: 456-457), Veblen’in kurumsal evrim kuramının neden ve ne biçimde, okurlarının pek çoğunun ileri sürdüğü üzere, teknolojik belirlenimciliğe ek olarak kültürel belirlenimciliğe dayandığını açığa kavuşturmayı hedefliyordu. Brette, iddiasını kurumsal sistemin kendi kendini pekiştiren doğasına referansla destekledi. Veblen’in kümülatif nedensellik yöntemine yönelik bu okuma, geçmiş kültürel pratiklerin, şimdinin bunlarla uyumsuz maddi ve teknolojik koşullarıyla bir arada var olması durumunun yansıttığı kültürel gecikme (cultural lag) bilmeccesine hitap etme konusunda yeni bir olasılığa da işaret ediyordu.

Brette’in yorumuna bu makalede ortaya konulan sorular açısından hayati bir önem kazandıran şey, onun, Veblen’in eserlerindeki kurumsal belirlenimcilik fikrini teknolojik belirlenimcilikle bağlantı içinde sorgulamasıdır. Brette, Veblen’in kavramsallaştırdığı şekliyle “teknolojik belirlenimcilik” “kurumların bir kez kurulduktan sonra belirli

³ Vis a tergo “arkadan etki eden” anlamında bir tıp terimidir.

bir özerklik kazanması ve görece tutarlı bir sistem içine dahil olması, bu sistemin de bireysel ve toplumsal davranış üzerinde belirleyici bir etki uygulaması ile nitelenmesi gerektiğini” ifade eder (Brette 2003: 463). Bu şekilde ele alındığı zaman, kurumların özerk varlığı, kültürel çeşitliliğin bilim ve teknolojiyi geliştirme, benimseme ve kullanma süreçlerinde de ortaya çıkabileceğinin düşünülmesine olanak sağlar. Veblen’in kurumsalcılığın kaynaklanan bu olumsuzluk –ki Amerika ve Türkiye’de hâkim olan ve birbirine benzemeyen mühendislik görüşlerini anlamak için can alıcı önemdedir– Plotkin ve Tilman (2011:78-79) tarafından ikna edici şekilde dile getirilmiştir:

Bilim, onun yöntemi ve sorunları, verili herhangi bir anda, kültürel gelişimin ürünleridir; hâkim kültürel şemalar ve kurumlar içine gömülü durumdadır. . . . Eğer entelektüel işçilerin en fazla öz-disipline sahip olanlarının alanı olarak bilim, kültürel olarak dolaymlanan, bütünüyle toplumun ağlarında olan bir fenomense, endüstriyel emek de deneyimin kültürel dolayımına daha az tabi değildir. Teknolojik süreçlerin akılcılaştırıcı etkilerine doğrudan tabi olan sanayi ve makine işçileri de kültürel etkenlerin ve güçlerin ürünleridir. Onlar da deneyimi yorumlayışları bakımından alışkanlıkların ... avıdır. . .

Plotkin ve Tilman’ın (2011) burada öne sürdüğü fikri yeniden ifade edecek olursak: Bilim ve teknolojinin, onun uygulayıcılarının gözünde, toplumdaki hâkim ruhsal tutumun dolayımına tabi olduğu su götürmez. Yani, Veblen’in pek de yaygın olmayan kavramı “ruhsal tutum”la ne kast ettiği meselesine biraz daha dikkatli bakmalıyız.

Darwinci bilim ve doğal haklar felsefesine ilişkin olarak daha önce gördüğümüz gibi, ruhsal tutum, bireyleri bir şeyin hakikati konusunda ilkesel ama aynı zamanda duygusal olarak yüklü bir iddiada bulunmaya iten özgül bir bakış açısının sonucudur. Bir başka deyişle, ruhsal tutum sadece bir şeyin hakikati hakkında kuvvetli bir fikire sahip olmak değil, aynı zamanda bu fikre derin bir inançla bağlı olmak ve onu savunmak demektir. Eğer doğal haklar görüşü topluma hâkim olsaydı, özel mülkiyet ciddi bir sorgulamaya tabi tutulmaksızın doğrulanır, onaylanır ve savunularak meşrulaştırılırdı. Hâkim ruhsal tutuma ilişkin Darwinci bilimsel perspektif söz konusu olsaydı, özel mülkiyet, “çıplak nedenselliğin vis a tergo”su tarafından ortaya çıkarılan bir toplumsal kurum olarak görülecekti (yani devam eden ve şimdiki körü körüne etkileyen geçmiş kültürel pratiklerin bir toplamı). Öte yandan, bu ikinci durumda, özel mülkiyetin meşruluğu, öznelerin bilinçli bir müdahalesinin sonucu olarak son bulabileceği düşüncesiyle eleştirel bir irdelemeye tabi tutulacaktı. Hodgson’un niyetselliğin nedenli doğasına ilişkin iddiasına dönecek olursak, birbirine benzemeyen bu iki ruhsal tutumun iki ayrı edimsel yönelim doğurabileceği ileri sürülebilir. Özel mülkiyetin var olduğu bir dünyada, doğal haklar görüşü, özneler için, mevcut toplumsal ve siyasi düzenlemeleri muhafaza etmek üzere harekete geçirebilecekleri bir tür niyetsellik öngörür. Bunun aksine, Darwinci bilim perspektifi, özneleri statükoyu değiştirmeye yönlendirecek bir tür niyetselliğe neden olabilir. Bu anlamda, hâkim ruhsal tutum belirli kurumlar üzerinde seleksiyon icra eden bir denetçiye benzemektedir. Dahası, Brette’in ileri sürdüğü üzere (2003: 464), ruhsal tutumun, kurumları kendisiyle tutarlı kılmak üzere “dejenere ettiği” ya da onların “doğalarını değiştirdiği” de söylenebilir.

Veblen’in diğer açılardan da zengin ve çok yönlü kümülatif nedensellik yöntemini temel bir şekilde anladığımızı göre, onun işadamlarının engelleyici iş taktiklerine karşı bir “Teknisyenler Sovyeti”nin ortaya çıkışını Amerika’da neden pek olası olmayan bir hal olarak gördüğü meselesine artık dönebiliriz. Veblen için (1994/1899), Amerikan toplumunun kurumsal evrimi, “aylak sınıf,” “gösteriş amaçlı tüketim,” “gösteriş amaçlı israf,” “kıskandırıcı kıyaslama” ve “parasal öykünmenin” sıradan insanın hâkim ruhsal tutumunun temel öğeleri olmasını getirdi. Bu kurumlar, bireylerin öz-saygı, toplumsal tanınma ve böylece toplumsal statü kazanmaya dönük niyet edilmiş eylemlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktı (Powers 2005: 863). Bunlar Veblen’in “iş çevresi uygarlığı” (business civilization) dediği görece tutarlı kültürel bir sistemin içine dâhil oldular (Powers 2005: 863). İş çevresi uygarlığında, saygıdeğer olabilmek için yalnızca son derece zengin olmak yetmez, aynı zamanda sanayi istihdamından da muaf olmak gerekir. Dowd (2000: 9) bunun neden özellikle Amerikalılar için geçerli olduğunu özlü bir biçimde açıklar:

Apaçık savurgan bir yaşam standardıyla başkalarını –ve kendimizi– kendi değerimize ikna etmeye çalışıyor ve “sınai (industrious) uğraşlardan muaf” tutulmak için elimizden ne gelirse yapıyoruz. Şurası kesin ki, bu büyük ölçüde doğru, çünkü savurgan tüketim az çok haz vericiyken snai uğraşların çoğunun ücreti kötüdür, monoton hatta tehlikelidirler. Ancak bizim hazzımız (gerçek ya da varsayılan) başka kimselerin bizim tüketimimize yönelik tutumlarının ürünü olduğunda ve kötü bir ücret vermediği, monoton ya da tehlikeli olmadığı hallerde de elle yapılan çalışmadan kaçınıyorsak, bizi güdüleyen şey ya öykünme ya “saygıdeğerlik hesapları” demektir.

Veblen için, bu toplumsal saygıdeğerlik kodundan neşet eden iş çevresi bakış açısı, sıradan Amerikalıların hâkim ruhsal tutumunu ortaya çıkaran şeydi. Bu ruhsal tutum, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda formüleleştirilen doğal haklar hukuku ile uyumlu olarak batı Avrupa toplumlarındaki kurumsal evrimin vis a tergo’sunun bir sonucu olarak ortaya çıktı. Bu da bireysel temelli insan haklarını (ki bunlar arasında en kutsal olanı özel mülkiyet hakkıydı) temel özgürlüklerle ilişkilendirerek halkın duygu ve düşüncelerinde liberalizmin meşrulaşmasını getirdi.

Osmanlı kamuoyunda egemen olan “hürriyet” kavramını ele alan Mardin (1988:25), “Batı Hıristiyanlığı”ndaki bireysel özgürlük kavrayışı şemasının vis a tergo’sunu özlü fakat duru bir biçimde betimler. Mardin’e göre (1988:24-25), bireysel algılanan bir özgürlük fikri yalnızca kökleri Ortaçağ öncesi Hıristiyan siyaset felsefecilerinin “bölünmemiş (seamless) bir toplum” özeleminde gelen “tarihsel bir beliriş (emergence)” gibi görünmekle kalmaz aynı zamanda “toplumsal gruplar arasındaki” bir dizi “çatışma”nın (confrontation) da sonucudur. Mardin bu uzun evrim sürecinin içinde dört özel çatışma anı saptar. Bunlar, kronolojik sırayla, (1) ortaçağ öncesi Kilise ile “otokratlar” arasında, (2) ortaçağ Kilisesi ile İmparatorluk (örneğin IV. Innocent ile Frederick II) arasında, (3) geç ortaçağ feodal soyluları ile monarşi arasında (örneğin Magna Carta) ve (4) modern zamanlarda, burjuvazi ile mutlakyetçi hükümdarlar arasındadır. Mardin (1988:25), “Magna Carta’daki çok önemli bir değişim”e vurgu yapar: “Erken dönem Hıristiyan düşüncelerindeki kolektif amaç ortadan kaybolurken yerini ‘kesenin denetimi’ne (control of the purse) ilişkin meseleler alır.”

Bu noktada şunu da vurgulamam gerekir ki, Türkiye’de hukuksal alanda “kesenin denetimi” ancak yirminci yüzyılda tam anlamıyla ortaya çıktı. Bu evrimsel farklılık, ilerleyen sayfalarda önereceğim gibi, Türkiye’ye has mühendislik görüşünün özgünlüğünü açıklayabilir.

Veblen, Hıristiyan Batı toplumlarının toplumsal evrimini açıklarken, Mardin’in vurguladığı “kesenin denetimi”nin toplumsal çatışma dönemlerinde üstün gelmesine dair özgün bir tarihsel anlatım sunar. Bu anlatı içerisinde toplumsal kurumların usul ve koşullarının mülk sahibi olma özgürlüğü perspektifinden nasıl tanımlandığını açıklar. Veblen, geç ortaçağın “manüfaktür (handicraft) dönemi”ni kültürel evrimin izlediği bu ayrıksı yolda kritik bir kilometre taşı olarak görür. Bu çağ, “korunmuş kentlere taşınarak . . . feodal ağalarının denetiminden kaçan” bir “efendisiz insan”ın (masterless man) ortaya çıkışı ile karakterize olmuştur (Wenzler 1998:558). Bu yeni insan tipi kendi “işçilik içgüdü” ile üretken faaliyetlere yönelirken, aynı zamanda hem hayatta kalmak hem bireysel birikim gerçekleştirmek amacıyla para kazanmayı da bireysel hedefine dönüştürmüştür. Bu anlamda hem zanaatçı hem küçük tüccardır. Bu yüzden de Veblen’e göre “manüfaktür sisteminin gelenekselleşmiş bakış açısı (habitual outlook) ve yönelimi, iki katmanlı –teknolojik ve parasal– bir niteliğe sahip[tir]” (akt. Wenzler 1998:558).

Burada sürdürdüğümüz tartışma açısından, Batı Hıristiyanlığındaki belirgin bir özne olarak efendisiz insanın “kesenin denetimi”ni ya da doğal haklar hukukunu (yani özel mülkiyetin doğal bir hak olduğu görüşünü) beklenmedik bir biçimde meşrulaştırmış olması özellikle önemlidir. Bu yeni karakterin belirişiyle birlikte giderek daha çok insan “bir el emeği işçisinin sahip olduğu mülkün onun harcadığı sınıai emek miktarına ahlaki olarak denk olduğu”na inanır olmuştur (Wenzler 1998:559). Böylelikle “varlıkları üretkensin demektir!” diye özetlenebilecek bir düşünce alışkanlığı sıradan insanlar nezdinde meşruluk kazanmıştır.

Veblen’e göre, şaşırtıcı olan şudur: Zenginliği emekle denk tutan ve böylece zanaatkârlığın isterlerine uyarlanmış olan manüfaktür çağının kültürü makine sanayisi çağında da meşruluğunu ve geçerliliğini korumuştur. Hiç şüphesiz ki, Veblen bu durumu, tipik bir kültürel gecikme olarak kavrar. Makine sanayisi çağında, aylak sınıfın bir bölüntüsü (fraksiyonu) olarak iş adamları ya da “işe gelmeyen mülk sahipleri” kendi mülk sahiplikleri yoluyla sanayi sistemi üzerinde sıkı bir mali denetim kurmuşlar ve, Veblen’in sözcükleriyle, “cebren ve hile ile” büyük miktarlarda bireysel sermaye biriktirmeyi başarmışlardır. Bu, manüfaktür döneminde var olan bireysel temelli emek sürecinin yerine “iç içe geçip kenetlenen” [interlocking] makinelere dayalı kolektif (yani bireysel olmayan) bir üretim sürecinin geçmiş olmasına rağmen böyle olmuştur. Bu bağlamda, zengin olanın üretken olduğuna dair düşünce alışkanlığı varlığını korumuş, böylelikle de sanayi istihdamıyla hiçbir ilgileri olmamasına rağmen, işe gelmeyen mülk sahipleri, sahip oldukları ve denetledikleri muazzam zenginlik sayesinde toplumun maddi refahına katkı yapan kimseler olarak gö-

rünmeye devam etmişlerdir. Dahası, iş adamlarının üretken failler olduklarına ilişkin bu ruhsal tutum sınıai ya da çalışan sınıfın pahasına gerçekleşmiş olan sömürüyü de gizlemiştir. Bu anlamda, iş adamı iş çevresi uygarlığının hâkim ruhsal tutumu tarafından dejenerasyona uğratılmış zanaatkârdır (ve hâlâ da öyle olmalıdır). Yani Veblen, Amerikalı mühendislerin, pek zengin olma ihtimalleri bulunmayan sanayi emekçilerinden ibaret oldukları için düşük bir öz saygı ve toplumsal statüye sahip olmakla kalmayıp, duygusal olarak işadamlarına, deyim yerindeyse, “âşık” da olan tabanı oluşturan halkın desteğini kazanma noktasında da pek fazla şansları olmadığını düşünmüştür. Kısacası, Amerika’da egemen olan hâkim ruhsal tutum bir “Teknisyenler Sovyeti”nin oluşumuna pek yatkın olmamıştır ve olmamaya devam etmektedir.

3. Sıradan Halkın Hizmetindeki Devrimci Bir “Teknisyenler Sovyeti”: Türkiye Örneği

Türkiyeli mühendisler dönecek olursak, Veblen’in Mühendisler ve Fiyat Sistemi’ndeki betimlemesine uygun devrimci bir “Teknisyenler Sovyeti”nin Türkiye’de yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren hep olanaklı olduğu ileri sürülebilir.⁴ Dahası, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği mühendislerinin 1960’lı yılların sonlarında ortaya çıkmaya başlayan ruhsal tutumu, iş çevresi bakış açısıyla keskin bir çatışkı içindedir. Bu ruhsal tutum, genel olarak “teknik emekçiler” olarak adlandırılan mühendislerin fikir, ilke ve değerleriyle birlikte saf tutar. Kendi görüşlerine göre, bu mühendisler, kendilerini her şeyden önce bilimsel uzmanlar olarak görürler ve eğitim ve öğrenimleri sayesinde, “devrimci bir üretici güç” olarak gördükleri teknoloji üzerinde güç sahibi olduklarını ileri sürerler. Ancak, “emperyalistlerin” ve “kapitalistlerin” ya da “egemen güçler”in kendi dar gruplarının ekonomik çıkarları yüzünden onların teknoloji üzerindeki bilimsel uzmanlıklarını etkin bir biçimde kullanmalarını engelledikleri kanaatinde dirler. Bu bağlamda, Türkiye’de hükümetlerin asıl olarak emperyalistlerin ve kapitalistlerin çıkarlarına hizmet ettiğini öne sürerler. Emperyalizm, kapitalizm ve bunun sonucu olan siyasi ve ekonomik bağımlılık yüzünden “halk” ve “ülke” kültürel ve toplumsal olarak geri, ekonomik olarak yoksul bırakılmıştır. Bu da onlara göre, teknik işçilerin kapasitelerinin kasıtlı olarak tam kullanılmasının önüne engeller çıkartıldığını, böylece de toplumsal kalkınmanın gerektirdiği sosyo-ekonomik planlamanın bütün seviyelerinde kendi mesleki sorumluluklarının gereklerini yerine getirmelerinin önlendiğini gösterir. Böylece şu vargıya ulaşırlar: Bu koşullar altında mühendisler, siyasi bakımdan etkin devrimciler olmalıdır. Mühendislikte devrimcilik, “Toplumun hizmetinde mühendislik” sloganının ifade ettiği gibi topluma dönük bir hareket olmak zorundadır. Bu zorunluluk, toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin giderilmesinin önkoşulu olan Türkiye’nin demokratikleşmesi hareketine sıkı bir şekilde bağlıdır. Mühendisler, kendi mesleki sorumluluklarını yerine getirmek için, ezilen ve sömürülen emekçilerle, yani sıradan halkla birlikte saf tutmalıdır.

⁴ Makalenin bu bölümünün ayrıntılları için Öncü (2003) ile Köse ve Öncü (2000)’e bakılabilir.

Devrimci-demokrat mühendis kimliğinin arka planında uzun bir evrimsel seleksiyon sürecinin olduğu açıktır. Türkçe mühendis sözcüğünün kökeniyle başlayabiliriz. Mühendis sözcüğü on sekizinci yüzyılda Arapça meslek olarak geometriyi bilen ve kullanan kişi anlamındaki hendese sözcüğünden üretilmiştir (Kunar, 1991). İlk mühendis okulları, Bahr-i Hümayun (1773) ve Mühendishane-i Berr-i Hümayun (1795), batıda gelişen modern bilim ve teknolojiyi bilmesi ve devletin ve askeriyenin örgüt ve faaliyetlerinde uygulaması beklenen yeni bir subay grubunu yetiştirmek üzere, askeri okullar olarak kuruldu. Bunun altında yatan hedef, teknolojik bakımdan üstün batı ülkelerine hızla yetişmek, böylece de Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecini tersine çevirerek Dar al İslam'ı (İslam Ülkesi) kurtarmaktı. Bu anlamda mühendis, devlet tarafından hiçbir şekilde muğlak olmayan bir siyasi misyonla, bir "kurtarıcı" olarak yaratılmıştır. Bu kişiliğin kökeni, geleneksel düzenin sonu ve Tanzimat adı verilen bu gecikmiş modernleşme çabasının, yani modern batı kurumlarını adapte ederek devletin ve onun toplumla ilişkisinin yeniden örgütlenmesi hareketi ve sürecinin başlangıcıyla örtüşür.

Burada önemli bir ayrıntıya kısaca da olsa değinmek gerekir. Yukarıdan başlatılan modernleşme sürecinde devletin, modern bilim ve teknoloji temelinde seküler eğitime sahip bir grup teknik subay yaratması, yalnızca devlet bürokrasisinde değil zanaatkâr topluluğunun içinde de modern/geleneksel, seküler/dinsel ve batılı/yerel eksenlerinde bir çatallanma ortaya çıkarmıştır (Mardin 1994). Mühendis yetiştirmenin bu işine az rastlanır siyasi yolu büyük ölçüde "mektepli/alaylı" denilen toplumsal ikili karşıtlığın ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Böylece sırası geldiğinde mühendis, temel sorumluluğu ve mesleği "memleketi kurtarmak" olan bir münevver ya da aydın "zanaatkâr" olarak görülür ve kendisine saygıyla yaklaşılır olmuştur. Bu anlamda, Türkiye'de mühendis, toplumsal bir kurum olarak kavrandığında; kadim zanaatkâr karakterinin, o gizemli mühendislerinin altında gizlenen ve bir ölçüde doğası değiştirilmiş ya da dejenere edilmiş modern hali gibi görülebilir. TMMOB'lu devrimci-demokrat mühendislerin vis a tergo'sunu tespit edebilmek açısından, mühendisin, toplumun geniş bir kesiminde eski zamanların zanaatkârının modern zamanlardaki yeni hali olarak algılanmış olması kritik önemdedir.

Er'e göre (1993), Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti kurulurken ülkede oldukça az sayıda mühendis kalmıştır. Bu mühendislerden 85'i 26 Nisan 1926'da Türk Yüksek Mühendisler Birliği'ni (TYMB) kurdu; bu, mühendislik mesleği üzerinde herhangi bir hukuki yetkiye sahip olmayan bir mezunlar cemiyetiydi (Er, 1993). Bu mühendislerin hepsi, o zaman Türkiye'deki tek mühendislik okulu olan Mühendis Mekteb-i Alisi (daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi) mezunuydu.

TMMOB'un kurucu üyelerinden Muzaffer Binici'nin Cumhuriyet rejiminin ilk on yıllarında mühendislerin koşullarını tarif eden sözleri dikkate değer. Aşağıdaki alıntı 1954'te TMMOB'un kurulmasından hemen önce mühendislerin, henüz örgütsel olarak anti-kapitalist bir konum almadan bile önce, kendilerini nasıl kapitalistlere karşı konumlandırdıklarını gösteriyor:

Senelerdir alışlagelmiş olan ve tekniğin sesini, nasihatını duymak istemeyen bir çok dairelerde mesul ve selahiyetli kimselerin anlayışsız sevk ve idareleri meslektaşlarımızı büyük bir manevi ızdırap altında bulduruyordu. Bazı teknik mevki işgal eden meslektaşlar şahsi takdirlerini mesleki hakikatlere aykırı da olsa tatbikten çekinmiyorlardı. Serbest sahada çalışan bir çok meslektaşlarımız; rastgelene yapılan veyahut bir dairenin mahdud fen heyeti kadrosu içinde hazırlanmış muvaffakiyetten uzak projelerin tatbikini gördükçe, sari ve ebedi olan bu maddi ve manevi zararların ızdırabilmesi ümitsizliğe düşüyorlardı. Taahhüt işlerinde sermayesini ve mesleki hayatını hizmete arz etmiş meslektaşlarımız hesapsız bir rekabetin tazyiki karşısında yavaş yavaş pasif bir hale geçiyorlardı. Ehliyet tevsiği on altı kuruş pul yapıştirilmiş bir dilekçe ile temin ediliyor ve bir müessesenin parasını, programını, eserini heba etmiş sermayedar müteahhit ise kolaylıkla başka bir daireyi aynı mecraya sürükleyebilmek fırsatını bulabiliyordu. Meslektaşlarımızın meslek hayatına atılışlarından, memuriyette veyahut serbest hayatta gayri faal duruma geçinceye kadar haklarını müdafaa edecek bir meslek topluluğu gayri mevcut idi (akt. Er 1993: 161, vurgular bana ait).

Binici'nin ifadelerinin anlamını çözmek zor değil: TMMOB'un kuruluşunun öncesinde dahi, Türkiyeli mühendisler kendilerini kapitalist sınıftan özerk olarak var olan istisnaî bir ekonomik fail olarak görüyorlardı. Özerk toplumsal statülerinin "teknige" ya da "endüstriyel sanatların son durumuna" dair bilgilerinden kaynaklandığını düşünüyor, bu da onları, "memleket" hizmetinde olmak gibi "maddi ve manevi" bir sorumluluğa sahip özneler olarak konumlandırıyordu. Bunlar bazen kendilerini, yegane kaygıları parasal kazanç olan sermayedar sınıfla çelişik konumlara da yerleştiriyordu; mühendis ile sermayedar müteahhit arasındaki çıkar çatışması buna örnektir.

Binici'nin resmettiği kasvetli koşullar göz önüne alındığında, TYMB'nin resmi hedefinin, mühendislik mesleğinin çeşitli dallarını "mühendis hakları"ni savunmak üzere tek bir meslek örgütünün koordinasyonu altına toplamak olması pek şaşırtıcı değil. Cumhuriyetin ilk otuz yılında sınıf temelli örgüt kurulması yasak olduğu için –bu yasak 1950'lerin ortasına kadar fiili olarak yürürlükte kaldı– TYMB'nin hedefi kısa sürede gerçekleşmedi. Ancak daha sonra, 27 Ocak 1954'te, TYMB ve Türk Yüksek Mimarlar Birliği tarafından hazırlanan Odalar Kanunu teklifi bir anda Millet Meclisi

Zengin olanın üretken olduğuna dair düşünce alışkanlığı varlığını korumuş, böylelikle de sanayi istihdamıyla hiçbir ilgileri olmamasına rağmen, işe gelmeyen mülk sahipleri, sahip oldukları ve denetledikleri muazzam zenginlik sayesinde toplumun maddi refahına katkı yapan kimseler olarak görünmeye devam etmişlerdir.

tarafından yürürlüğe konuldu. Böylece, birçok başvuru ve retten sonra, Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB), yani Türkiye'nin en etkili meslek birliklerinden biri, tüzel kişiliğine kavuştu.

Türk mühendislerin hakları için “kavga veren” kurucu üyelerin gündeminde “yabancı” mühendisler konusu başta geliyordu. Bu dönem, Bayındırlık Bakanlığı, büyük kamu projelerinde çalışmak üzere ihtiyaç duyulan teknik personeli bulmakta güçlük çekiyordu. Yasayla belirlenen maaş baremi yüzünden Bakanlık, çalışmak isteyen mühendislere de tatminkâr bir ücret sunamıyordu. Ne var ki, ilan edilen bir mevki için yabancı bir mühendis başvurduğunda, Bakanlık bu mühendisle piyasa koşullarına uygun olarak daha cazip bir ücret sunan bireysel bir sözleşme imzalayabiliyordu. Bu konuda 1953 yılında yapılan bir toplantının tutanaklarından alınan aşağıdaki kısım, Türk mühendislerin yabancı uzmanların istihdamını neden bir adalet meselesi olarak görüp, şiddetle karşı çıktıklarına dair fikir verebilir:

Aynı devre mezonu mühendislerin biri mühendis çalıştıran bir müesseseden 60 TL. yevmiye alır, bir diğeri ise diğer bir müesseseden 25 lira asli maaş aylık alırsa, Nafia Vekaletine ve alakalılara bu adaletsizliği izale için vazife düşer. Bir arkadaş memleketin mühendis ihtiyacını karşılamak için getirdiği 20 [yabancı] mühendise kendi yüksek mühendislerinin ücretini vermediği için bir adaletsizlik doğmuştur. Aynı ayardaki mühendisler ayrı maaş alırsa aksi tesir yapar (akt. Er 1993: 54-55; vurgular bana ait).

Bu satırları Binici'den yaptığımız alıntıdağıkilerle birlikte okursak, TMMOB'u kuran mühendislerin, “hesapsız bir rekabet” ortamında belirlenen fiyat ve ücretlerin sonucunda adil olmayan toplumsal dengesizlikler doğabileceğine dair köklü bir ruhsal tutum sergilediklerini gözlemleyebiliriz. Daha sonra göreceğimiz gibi, “hesapsız rekabet” tabiri Osmanlı toplumsal oluşumundan devralınmış hisbe olarak adlandırılan düzenlenmiş bir piyasa sisteminin karşısına işaret eder gibidir. Hisbe sisteminde fiyatlar siyasi otorite tarafından toplumsal adalet hedefini gözeterek piyasa dışından merkezi olarak belirlenmektedir. Bu anlamda, Osmanlı'da hisbe sistemi geçerli olduğu sürece serbest piyasa fikri dışlanmıştır. Dolayısıyla, yabancı mühendislerin ücretlerinin serbest piyasa mantığına göre belirlenmesine karşı ciddi bir tepki gösteren TMMOB'u kuran mühendislerin, kültürel gecikme sergileyerek serbest piyasa fikrine karşı durdukları düşünülebilir.

Binici'den daha önce alıntıladığım yazıda bu savımızı destekleyen başka satırlar okumak mümkündür. Makalesinin bu kısmında Binici, “mütevazı, kıymetli ve çok iyi yetişmiş” Türk mühendislerini yabancı mühendislerle karşılaştırırken, yabancıları “büyük menfaatler” sağlayan “teşekküller” olarak tanımlar. Binici, Türk mühendislerinden “hüsrana” uğramış “Sanatkârlar” olarak bahsederken ise, bu durumun teknik işgücü piyasasının denetimsizliğinden kaynaklandığına ilişkin bir akıl yürütmede bulunur:

Yeni baştan imar ettiğimiz büyük harplerin yakıp yıktığı ve ihmale uğrattığı memleketimizde; milli ve mahalli eserlerimizi rastgele yabancı unsurların meydana getirmesine seyirci kalmak hüsranı içinde çırpınıyorduk; bir yabancı ismi projeleri kıymetlendiren bir etiket gibi dosyalara sığmıyordu. Memleketimizde realize edilecek

bir eser, pekâlâ beynelmilel müsabakalarla veya mahalli yarışmalarla en iyi şekilde elde edilmesi kabilken; seçimi teknik selahiyetli kurullar tarafından yapılmayan yabancı firma ve şahıslara tevdi ediliyor ve Türk meslekdaşlarımızın eserlerine rastlamak gururumuzu çok ender okşayan büyük bir lütuf oluyordu.

Mütevazı ve kıymetli çok iyi yetişmiş Türk Sanatkârları otel köşelerinde sağdan soldan tedarik ettikleri küçük işleri yapmağa çalışırken yabancı teşekküller sağladıkları büyük menfaatlerle bürolarında rahat rahat çalışıyorlardı. (akt. Er 1993: 161-162; vurgular bana ait).

Dolayısıyla, burada özet olarak resmetmeye çalıştığım 1950'li yılların Türkiye'sine has ruhsal tutumdan hareket etmiş olan TMMOB'u kuranların, örgütün kuruluşundan hemen sonraki yıllarda –“teknik” bilgiye sahip meslek erbabı olma iddiasıyla– yabancı uzmanların aşağısında görülmeye karşı çıkmış oluşlarına şaşırılmamak gerekir. Bu anlamda, kurucu önderlerin amaçlarının, Birlik içinde örgütlenerek kendi toplumsal ve ekonomik statülerini kolektif bir biçimde savunmak olduğu söylenebilir. Böylelikle, üyeleri nezdinde mesleki bir farkındalık yaratmayı başararak TMMOB çatısı altında güçlü bir kurumsal kolektif kimlik duygusu oluşturmayı hedeflemiş olmalıdır. Doğal olarak, bu tür bir kimlik bir anda ortaya çıkmamıştır. Kuruluşu izleyen yakın yıllarda TMMOB daha ziyade üyeleri için kültürel, simgesel ve ekonomik kaynaklar edinmekte başarılı olabilmıştır. Yine de bu dönemde dahi örgütün gelişmesi için çabalayan yöneticiler, mühendisi teknik bilgiye sahip bir “Sanatkâr” olarak tanımlayarak, “ülkenin kaderinin mühendisin kaderi olduğunu” iddia edebilmiş ve TMMOB'u mühendis olmanın sağladığı güçlü bir özgüven duygusuyla Türkiye kamusal alanına kazandırmışlardır (Er, 1993: 25).

1960'ların ikinci yarısında, yeni mühendislik okullarının açılmasıyla birlikte mühendis sayısında hızlı bir artış yaşanmasının bir sonucu olarak ekonomik olarak yoksullaşan bir grup genç mühendis ve mimar, TMMOB'un kurucu önderlerini, kapitalistlerin kendi meslek alanlarındaki hegemonyasına kör kalmakla ve onlardan talimat alma noktasında teslimiyetçi davranmakla suçlamaya başladılar. Bu dönemde sosyalizm ülküsü Türkiye'de de, dünyanın geri kalanında olduğu gibi yalnızca popüler olmakla kalmayıp geniş ölçüde kabul gören bir konumdadır. Böyle bir ideolojik iklimde, toplumda revaçta olan çeşitli sosyalist fikir ve deneyimlerden yararlanan genç kuşaktan TMMOB üyeleri, “toplumdaki egemen güçler”in “teknisyenlerin eylem alanları” üzerindeki iktidarına karşı eleştirel bir yaklaşım geliştirerek mesleklerinin gerekliliklerini yeniden tanımladılar. “Toplumun hakim güçlerinin çıkarları”nı “toplumun bütün tabakalarının ihtiyaçlarını karşılama çabası”nın karşı karşıya kaldığı en önemli engel olarak görüyorlardı. “Egemen güçler”in karşısına çıkardığı engellere karşı yüzlerini tamamen topluma dönmeleri gerektiğini düşünüyorlardı, çünkü sanayileşme ve toplumsal kalkınma sürecinden türeyen “büyük bir teknisyen talebi” mevcuttu. Bu akıl yürütmeyi temel alan TMMOB, 1970 başlarında Birlik için yeni bir misyon ilan etti:

“Biz, Türkiye'nin mühendis ve mimarları olarak, toplumun hizmetindeyiz.”

Bu yeni misyon cümlesinde geçen toplum terimi Veblen'in terminolojisinde sıradan halk ya da “sıradan insan” terimi-

ne denk düşer. Küresel bir ölçekte düşünülecek olursa, bu gerçekten çok özel bir vakadır. Dünyadaki mühendis birlik ve derneklerinin büyük çoğunluğu “çıkar grupları”nın siyasi ve toplumsal önderliğiyle uzlaşmış, mühendisliği ve mühendisleri ancak “iş çevresi”nin işine yaradıkları ölçüde değerli olan varlıklar olarak görmüşlerdir (Meiksins ve Smith 1996; Whalley 1986; Zussman 1985). Mühendislik pratiğinin ve mühendislerin iş çevresinin onları kullanmasından bağımsız olması gerektiği, ancak dolaysız bir biçimde sıradan halkın işine yaramaya hazır oldukları ölçüde değer kazanan varlıklar olduğu anlayışına dayanan TMMOB’un konumu gerçekten sıra dışı bir durumdur.

TMMOB’un çıkar gruplarının hegemonyasından radikal bir şekilde kopuşu 12 Mart 1971 askeri müdahalesinden sonra daha da hızlandı. 1970’lerin geri kalan yıllarında TMMOB, yabancı ve ulusal çıkar gruplarının hizmetinde olan hükümetlerin anayasaya aykırı icraatlarına karşı mücadele etti, “anti-faşist bloğa” katılarak sıradan halkın demokratik hak ve özgürlüklerini savundu. TMMOB bu mücadelenin içinde “devrimci demokrat” bir örgütlenmeye dönüştü, neredeyse on yıl boyunca çıkar gruplarının baskı ve sömürüsüne karşı demokratik bir alanın siyasi olarak oluşturulması sürecine katıldı.

12 Eylül 1980 Darbesi’nden sonra TMMOB, emekçi kitlelerin yanında ve sol koalisyon içinde saf tutmuş önde gelen örgütlenmelerden biri olarak askeri rejim tarafından sözcüğün tam anlamıyla ezildi. Önderleri tutuklandı, kovuşturmaya uğradı, hapse atıldı. Odalar Kanunu, Birliğin siyasi ve ekonomik gücünü kısacak şekilde değiştirildi. Tüm bunlar, Türkiye kapitalizmi, refah kapitalizminin ya da organize edilmiş kapitalizmin küresel krizinin tetiklediği krizlerin en derin ve en ağırlarından birini yaşarken gerçekleşti. Diğer yerlerde olduğu gibi Türkiye’de de çıkar gruplarının ekonomik krize karşı çözümü neoliberalizm oldu. Pragmatik bir siyasi proje olarak neoliberalizm, bir zamanlar, hakkaniyetli bir kapitalizm icat etme umuduyla inşa edilmiş olan sosyal devleti parçalamayı, böylece kapitalizmi yeniden bölüşüm sorumluluğunun kısıtlılıklarından kurtarmayı amaçlıyordu. Giderek, neoliberal devletin ortaya çıkışının temel misyonunun, bireyleri atomize ederek ve Marx’ın deyimiyle, “ebedi belirsizliğe” hapsederek hem yerli hem yabancı sermaye için kârlı iş fırsatlarını kolaylaştırmak olduğu ortaya çıktı. Siyasi baskı ve neoliberalleşme koşulları altında, 1980’lerin genç kuşak mühendisleri, kendilerini yalnız başlarına ve yaşamlarını “kariyerleri” olarak inşa etme göreviyle karşı karşıya buldu. Tüm bunlar bireyciliğin, “kariyerizmin” ve girişimci ruhun TMMOB’un hem idarecileri hem üyeleri içinde yayılmasına neden oldu.

1990’larla birlikte neoliberalizmin toplumun ekonomik olarak dezavantajlı sınıf ve gruplarına zararlı sonuçları bütünüyle ortaya çıktı. Buna yanıt olarak, sendikalar yoluyla sınıf eylemliliği canlandı, çıkar gruplarının serbest piyasa ideolojisiyle çelişki içinde olan talepler ve özlemler öne çıktı. Böylece sıradan halkın çıkarlarını temsil eden bütün örgütlenmeler neoliberalizmi sorgulamaya ve ona karşı büyüyen muhalefete göre kendini yeniden konumlandırmaya başladı. Bu aşamada TMMOB’da ise birbiriyle çelişkili iki temel bakış açısı öne çıkmıştı; bunlar, Birliğin bu yeni dönemdeki misyonu ve yönelimine dair bir güç mücadelesine girdiler. Egemen neoliberal iş dünyası ruhuyla uyum içindeki ilk

bakış açısı, Birlik için daha sınırlı bir siyasi rol öngörüyordu. Bu görüşe göre TMMOB yalnızca bir meslek örgütü olarak davranmalı, mühendis ve mimarların mesleki gücü ve sorumluluklarını tanımlamakla yetinmeliydi. İkinci bakış açısı, Birlik için toplumsal arenada daha kapsamlı bir siyasi rol benimsiyordu. Bu görüşe göre TMMOB, bir meslek örgütü işlevi görmeyen yanı sıra, her şeyden önce, sanayi ve teknoloji siyasalarının oluşturulması sürecine aktif bir şekilde katılmalı, bu alanlarda müzakere, siyasa oluşturma ve uygulama ve gözetim hususlarında yasal yetki ve sorumluluklar almalıydı. Dahası, Birlik aynı zamanda sıradan halkın iyi bir yaşam sürmesi için hayati önemdeki diğer sosyal ve siyasi süreçlere de dahil olmalıydı. Kuşkusuz bu ikinci görüş, Birliğin 1970’lerde baskın olan misyonunu geri getirmeyi yani kendilerini “devrimci-demokrat mühendisler” olarak tanımlayan kesimin temsil ettiği “toplumun (yani sıradan halkın) hizmetindeki mühendisler” olmayı hedefliyordu.

Bu iki kesim arasındaki çatışma, 1998’de yapılan TMMOB Demokrasi Programı ve Demokrasi Kurultayı’nda ayyuka çıktı. Bu tartışmalarda devrimci demokratlar, girişimci kesim karşısında üstünlük kazanarak katılımcıların çoğunluğunun gönlünü ve zihnini kazandı. Kurultay sonuç olarak TMMOB’un örgütsel varlığına ilişkin olarak şu tanımlı benimsedi (ki 2013 yazındaki Gezi İsyanı’nda gördüğümüz üzere bugün de aynı ruh ve faaliyet devam ediyor):

TMMOB, Türkiye’de kamu yararını gözetken, emek eklenli, bütünlüklü ve gerçekçi bilim ve teknoloji politikalarının hazırlanması ve uygulanmasını amaçlar. Ancak bugünkü koşullarda bunu tek başına yapamayacağının bilincindedir. Bu nedenle, emek eklenli sivil toplum örgütleri, diğer demokratik kitle örgütleri ve partilerle işbirliği yapar. Onların mücadelelerine destek verir . . . (TDPDK, 1998: 53-54)

4. TMMOB’un Devrimci-Demokrat Mühendislerinin Vis a Tergo’su

Türkiye’nin devrimci-demokrat mühendis kimliğinin kuramsal evrimini kuramsal olarak yeniden inşa etmeye yönelik her girişim, Türkiye’de “hürriyet” (özgürlük) kavramı ve bireycilik arasındaki çok yakın zamana kadar kopuk olan bağdan yola çıkmalıdır. Mardin’in (1988) önemli makalesine geri dönecek olursak, Türkiye tarihinde ortaçağın son döneminde ve erken modern dönemde toplumsal gruplar arasındaki çatışmaların “kolektivist özgürlük tanımından uzaklaşma” gibi bir sonuç doğurmadığı ileri sürülebilir. Bu makalenin bu kısmında, Mardin’in çalışmasından hareketle devrimci demokrat mühendis kimliğinin evrimsel süreci hakkında bazı ipuçları öneriyorum.

Geliştirilmeye açık bir önerme olarak ileri sürdüğüm şey şudur: Bir kültürel gecikme olarak “kolektivist özgürlük kavrayışı” TMMOB’u dünyanın geri kalanındaki mühendislik dernek ve birliklerinin çoğunluğundan ayırmakla kalmaz, onun devrimci-demokrat kimliğine anlamını veren ruhsal tutumunun temel unsurunu da teşkil eder. TMMOB’lu mühendislerin bakış açısına göre, ekonomik, sosyal ve kültürel eşitsizlikler her zaman bireysel özgürlüklere, her şeyden önce de özel mülkiyet hakkına nazaran önceliğe sahiptir. Üstelik bu eşitsizlikler sosyal ve siyasi yapılar yüzünden kalıcı hale gelirse, devletin ezilenler adına toplumsal adaleti yeniden tesis etmek için sivil topluma etkin müdahalesine

gereğe teşkil edebilirler. Göreceğimiz üzere, modern Türkiye'nin mühendisleri bu ruhsal tutumu Osmanlı İmparatorluğu döneminde loncalar halinde örgütlenmiş zanaatkârlardan miras almıştır.

Aral (2004) Osmanlı İmparatorluğu'nda "insan hakları" fikrinin algılanmasına ilişkin yakın tarihli bir makalesinde, Mardin'in Türkiye'nin geçmişinde bireyci bir "hürriyet" fikrinin bulunmayışı iddiasına açık bir destek sunar. Aral'ın (2004:454) belirttiği üzere "Osmanlı sistemi bireysel faydadan ziyade kolektif faydayı önceliyor, özgürlükten ziyade adaleti vurguluyordu." Dahası, toplumsal adaletle göre her zaman tali görülen özgürlük fikri, akılcı bir nosyondan ziyade manevi bir nosyonda (Mardin 1988:25). Gündelik olarak kullanıldığında, bir kişinin köle olmadığını belirtiyordu (yani bir kişinin yasal statüsüne işaret ediyordu). Ama daha derin mistik yan anlamlara referansla kullanıldığında, İslami görüşe uygun ideal bir ahlaki kişiliği resmediyordu. Bu anlamda kullanıldığında, kişinin yasal statüsünden bağımsız olarak ontolojik bir durum olarak anlaşılıyordu (Aral 2004:460). Kişinin ahlaki olarak doğru olabilmesi için, kendi dünyevi arzu ve tutkularını aşmış, kendini bütünüyle Allah'a adanmış olması gerekliydi. Osmanlı toplumunun sıradan insanları nezdinde özgürlüğün gerçek anlamı buydu. Tebaasının sınırlandırılmamış bir hareket özgürlüğüne sahip olduğu bir devletin ahlaki bir düzeni ya da Mardin'in deyişiyle "bölünmemiş toplum"u gerçekleştiremeyeceği –Osmanlıların Müslümanların liderliğini almasından hem önce hem de sonra– İslam ilahiyatı ve hukukunda daimi bir temaydı. Yani, erken modern Batı Hıristiyanlığının haklar hukuku, bireysel özgürlüğe yönelik, doğal düzenin nesnel bir şekilde gözlemlenmesi ve incelenmesiyle anlaşılabilirliği iddia edilen akılcı bir görüşe dayanırken, Osmanlı İslam geleneğiyle ilişkilendirilen haklar hukuku, herhangi bir maddi ya da dınyusal deneyimin ötesinde, Tanrı'nın vahyini temel alıyordu. Bir başka deyişle, bu görüşlerden ikincisi, insanlığa ilahi bir biçimde açılmış ahlaki varoluşun kolektif bir temsiliydi ki bu da "topluluk-odaklı hukuk sistemi"nin temeliydi. "İslam'da devletle birey arasında bir kutuplaşma ... bulunmuyor[du]." (Aral 2004:461).

Şurası kesin ki, ahlaki bir doktrin olarak anlaşılan İslam hukukunda bireyle devlet arasında bir kutuplaşma yoktu. Ne var ki, "kesin ve belirsizliğe yer olmayacak biçimde İslami" olan Osmanlıların pratik dünyasında, devletle birey arasında, ayrıca belirli sosyal grupların üyeleri arasında yalnızca kutuplaşma değil çatışma da vardı (Faroqhi 2010: 242). Osmanlı hanedanı kendi hükmetme meşruluğunu her şeyden önce "Müslüman dünyaya sunduğu pratik hizmetler yoluyla" kazanmıştı, "Sultanlar gavur kralların topraklarını fethederek İslam alemini genişletiyor, zaferlerini cami ve diğer hayır kurumlarını israfa varacak şekilde donatarak sürdürüyordu" (Faroqhi 2010:242). İkinci olarak, dünyada "adil düzen"in kurulmasında, ilahi olduğu varsayılan rollerine dayanarak, kendilerini hakiki önderler olarak sunuyorlardı. "[B]u, sultanların tebaalarını gerekirse bizzat kendilerinin tayin ettiği idarecilere karşı koruma iddiaları anlamına geliyordu" (Faroqhi 2010: 247). Bu ikinci durum, İslam hukukunu sultanın günlük kararlarıyla (kanun) uzlaştırmaya yönelik nazik bir dengeleme işlemini gerekli kılıyordu. Bir başka deyişle, dinin emirlerini seküler akılcı buyruklarla ustalıkla bir biçimde birleştirmeyi gerektiriyordu.

Mardin (1988), bu kendine özgü hukuki-akılcı yetke sisteminin Osmanlıların tarihinde, İslam hukukunun saptadığı sınırlar dahilinde ne şekilde işlevli kılındığını anlamak için Edmund Burke III'ün geliştirdiği bir "zımni toplumsal sözleşme fikri"ne başvurmayı önerir. Mardin'in incelemesinde, Burke'ün "zımni toplumsal sözleşme" nosyonu, "Osmanlı toplumunun ahlaki ekonomisi" için kullanılır, bu "kavram, Osmanlı toplumunda Osmanlı tebaasına koruyucu bir kalkan olan, uyulması gereken bir takım sosyoekonomik düzenlemelerin mevcut olduğu"na işaret eder (Mardin 1988: 29). Bu anlayışa göre, bu sözleşmenin merkezinde, gün gün alınan yönetim kararlarının her açıdan meşrulaştırılmasına temel teşkil eden simgesel gücüyle hanedan bulunuyordu. Bu anlamda Osmanlı ahlaki ekonomisinin omurgasını bizatihi sultan değil onun soyu oluşturuyordu. Hanedanın sultanın kişiliğine önceliği, sultanın kişisel zaaflarından dolayı kendi liderlik rolünün yükümlülüklerini yerine getiremeyebileceği yönündeki çok uzun zamandır yerleşmiş olan bir bakış açısına dayanıyordu. Osmanlı hanedanı ilahi vahyin ilkelerinden asla sapamazdı. "Bu görüşün temelinde, bütün toplumun iyiyi emretmeye, kötüyü yasaklamaya emanet olduğu yönündeki bir Kuran ayetinden alınan nosyon vardı" (Mardin 1988:29). Ne var ki bunun da ötesinde "Devrin buyruğu ... pragmatizmdi" (Faroqhi 2010: 251). Bu, büyük ölçüde, sultanların bütün halk kitlesinin hakimi olarak hem Müslümanlar hem gayrimüslimler için bir "adil düzen" kurmak durumunda olduğu dinsel açıdan farklılıklara sahip Osmanlı toplumsal yapısının bir sonucuydu.

Geniş Osmanlı İmparatorluğu içinde üç ayrı grup ekonomik aktör bulunuyordu: çiftçiler, tüccarlar, zanaatkârlar. Çiftçiler ve zanaatçılar, "temel hayati ihtiyaçları üreten sınıflar" olarak hisbe (hisbah) kaidelerine tabiydi. (İnalçık 1969:98). Mardin'i izleyecek olursak "zımni toplumsal sözleşme" diyebileceğimiz şeye uygun biçimde kurulan hisbe, pratikte, "bir köylü ya da zanaatkârın üretim yöntemlerini değiştirmesine müsamaha gösterilmeyen; faaliyetlerine yalnızca devlet tarafından verilen fermanların saptadığı sınırlar dahilinde izin verilen" (İnalçık 1969:98) merkezi biçimde yönetilen bir piyasa ekonomisiydi. Dahası, piyasa arz ve talep koşulları hisbenin başı olan İhtisap Ağası'nın sıkı kontrolü altındaydı. Bu ağa, zanaatkârların hammaddelerin alınmasını ve malların satılmasını sıkı bir şekilde düzenlemesi sürecinin gereklerinden sorumluydu. Bir başka deyişle, Osmanlı piyasa ekonomisinde "sınırsız" ya da "hesapsız" bir "serbest rekabet"e izin verilmiyordu. İnalçık'a göre, normal koşullarda hiçbir zanaatkârın %10'dan fazla kâr oranı elde etmesine izin verilmezdi. Bu anlamda, zanaatkârın alışıldık ruhsal tutumu, bir Veblen terimini kullanacak olursak, parasal kazanca meyilli değildi. Zanaatkârı tüccardan ayıran sınırları iyi bir şekilde çizilmiş hukuki ve kültürel sınır, tüccarın "sermayedar haline gelmesine olanak veren koşullara" sahip tek ekonomik aktör olmasıydı.

Türkçe tüccar sözcüğü İngilizcede büyük meblağlarda sermaye ya da mala sahip olan ve bunları kontrol eden büyük işadamlarına işaret eder. Paralı sınıf olarak tüccarlar, "uluslararası ya da bölgeler arası ticaretle ya da uzak diyarlardan ithal edilen malların satışıyla işigal ediyorlardı." Şurası kesin ki, bu kadar hacimli bir "trafiği" denetlemek yalnızca büyük miktarlarda zenginlik birikimine değil aynı zamanda geniş bir iş ilişkileri ağına da ihtiyaç duyuyordu; bu da tüccarların, Braudel'in bir yerde biricik kapitalist uz-

manlık dediği şeyi, belirli bir mesafeden insanları yönetme becerisini, yani “işe gelmeyen mülk sahipliği” durumunu geliştirmesine olanak sağlıyordu. Tüccarlardan farklı olarak, zanaatçıların faaliyetinin coğrafi yayılımı her zaman yereldi. Bir başka deyişle bunlar, yerel geleneklerin içine gömülü durumda yerel aktörlerdiler. Kendi ürettikleri malları, içinde yaşayıp çalıştıkları kentlerde satıyorlardı. Ama bu iki sosyal sınıf arasındaki tek fark yalnızca bu değildi. En önemli farklılık, tüccarların, zanaatkârlardan farklı olarak “hisbe” düzenlemelerinden “azade” olmalarıydı, bu yüzden de “el[lerin]deki her tür aracı kullanarak, istedikleri kadar sermaye biriktirme özgürlüğü”ne sahiptiler (İnalçık 1969: 98). Beklenebileceği üzere, alışlageldik ruhsal tutumları bütünüyle parasal kazanca meyilliydi. Veblenci açıdan, zanaatkârlar, çalışan (industrious) sınıfın kentli kısmını oluştururken, tüccarlar aylak sınıfın (leisure class) bir kesimini oluşturuyor gibidir. Yine de, aylak sınıfın diğer kesimlerine –sayacak olursak, devlet adamları, askerler ve ulema– benzer bir biçimde, servetlerini biriktirme biçimi “zımnî toplumsal sözleşme”nin yasaklarına göre adaletsiz algılanacak ya da kabul edilecek olursa, devlet, servetlerine el koyabiliyordu.

Şehirli çalışan sınıfın en örgütlü kesimi olarak zanaatkârlar, tayfalar (loncalar) teşkil ederek kendilerine önemli bir siyasi dayanak noktası sağlamış oluyordu”, öyle ki “pek çok durumda, özünde bir pazar fikrine göre inşa edilen bir Müslüman kentin topografisi bile lonca mensuplarının ihtiyaçlarına göre belirleniyordu” (Lewis 1937:20). Osmanlı tayfalarının atası, beşinci ve altıncı yüzyıldaki Bizans zanaat örgütlenmeleri gibi görünse de, bunlardan ilkinin ikincisinden ayrıran belli özellikler vardı ve bunlar [tayfalar] daha ziyade “Müslüman loncaları” kategorisinin bir varyantı gibi görülür oldular. Bizans’taki örnekleri gibi Osmanlı loncaları da devletin iznini isteyen bir dilekçeyle kuruluyordu. Devletse piyasaları düzenlemek ve her zanaata yer tahsis etmek üzere yukarıdan ruhsat veriyordu (Lewis 1937:21). Bu anlamda Osmanlı loncaları, devlet örgütlenmesinin bir parçasıydı ve bu yüzden de onlardan, kendi üretim alanlarında kamusal kontrol ve denetim gibi bazı resmi görevleri yerine getirmeleri bekleniyordu. Bizans’taki örneklerinden farklı olarak Osmanlı loncaları, tıpkı İslam tarihindeki Müslüman loncalarının diğer biçimleri gibi, aşağıdan yukarı, yalnızca bir devlet işlevine değil “bizatihi emekçi kitlelerin toplumsal ihtiyaçlarına” da bir cevap olarak gelişmişlerdi (Lewis 1937: 36). Ustalar ve kalfalar arasındaki düşmanlıklar nedeniyle, kalfaların yukarı doğru hareket fırsatlarının sınırlı olduğu Ortaçağ Batı Hıristiyan loncaları ile karşılaştırıldığında, Osmanlı loncaları, onuncu ve on birinci yüzyıl İslam loncasının varisleri olması hasebiyle fazlaca “iç toplumsal farklılaşma”ya sahip olmayan kardeşlik örgütlenmeleri görünümündeydiler. Klasik dönem Osmanlı loncasının atası “yükselen ticari ve mali kapitalizme karşı tipik bir zanaatçı isyanı olarak ortaya çıkmıştı” (Lewis 1933: 37). On üçüncü yüzyılda, Anadolu’da Osmanlı loncalarının son habercileri ortaya çıktı, bunlar Ahiler denilen (Türkçe yiğit, cömert anlamına gelir) Sufi ve Derviş kardeşlik örgütleriyle iç içe geçtiler:

Anadolu’da Ahiler ilk kez Moğol istilasının hemen ardından ortaya çıktı. Bu dönem genel bir anarşi ve düzensizlik dönemiymiş. Selçuklu Devleti’ni yıkan Moğollar bu devlete etkili bir alternatif geliştiremeyince idari yapı

paramparça oldu. Bu kriz döneminde Ahiler denetimi eline almak isteyen ve bunu başaran güçlü ve yaygın bir örgütlenme olarak ortaya çıktı. “Dayanışma ve misafirperverliği” ilke kabul eden, toplumsal temeli zanaatçı sınıfa dayanan ve “zalimlerin ve uşaklarının katlini” görev edinen Ahi hareketi kent merkezlerinde ve kırlarda hızla yayıldı. Ahilik, hem sosyal, hem siyasi, hem dinsel, hem askeri bir hareketti. . . . Ahiler yalnızca bir meslek örgütü değildi. Adaletin sağlanmasını, zalimliğin önlenmesi ve cezalandırılmasını da görev olarak benimsemişlerdi ... (Lewis 1937: 28-29, vurgular bana ait).

Hisbe sisteminin bütünüyle kurumsallaşmasıyla birlikte, Osmanlı tayfası imparatorlukta geniş bir meşruluk kazandı ve bir bütün olarak çalışan sınıfın önderliği sorumluluğunu üstlendi (Rafeq 1991). Loncalar, devleti sürekli olarak tüccar sınıfının emekçi kitlelerin refahı hilafına yaptığı “vurgunculuğa, hileciliğe, spekülasyona” karşı koymaya çağırıyorlardı. (İnalçık 1969: 106). Devletin bu çağrıya duyarsız ve ilgisiz kaldığı durumlarda ise isyan etmekten asla çekinmediler.

5. Son Sözler

“Ortaçağ’dan modern zamanlara geçerken” diye yazar Veblen (1997/1923:20), “Avrupa’nın sivil ve siyasi kurumlarında bazı derin ve kalıcı değişiklikler gerçekleşti.” Hemen ardından ekler:

Elbette daha önce olanlar yok olup gitmedi. Pek çok şey bu döneme taşındı. Doğal ki, Ortaçağ’ın kurumsal teçhizatının büyük kısmı hâlâ ayakta ve modern çağda insanların tutum ve kanaatlerini bir kerterizden diğerine gayet pürüzsüz bir biçimde yönlendirmeye devam ediyordu . . . Bu kurumsal kalıntıların pek saygın külliyatına hürmet gösterilmekteydi . . . ne de olsa, kurulu yasa ve töre düzeni ancak geçmişten alınarak modernleştirilmesi anlamında moderndir ve bu modernleştirme, eşyanın doğası gereği, her zaman tamamlanmamış bir süreçtir.

Bu satırlar Türkiye’nin modernleşmesinde olup bitenleri de gayet iyi özetliyor. Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne geçerken, Türkiye’nin toplumsal ve siyasi kurumlarında bir dizi muazzam ve kalıcı dönüşüm gerçekleşti. “Elbette daha önce olanlar yok olup gitmedi. Pek çok şey bu döneme taşındı.” Ne var ki, Türkiye modernleşmesi söz konusu olduğunda yeni döneme taşınan “kurumsal teçhizat” dışarıdan (yani “Batı’dan) ithal edilenlerle iç içe geçti. Bu anlamda Türk modernleşmesi bir yandan geçmişin devamiyken bir yandan da geçmişten kopuştu.

Türkiye’nin toplumsal analiz sürecini hem güç hem heyecan verici kılan da modern Türkiye’ye taşınan bu kurumsal yükün karma niteliğidir. İşin güçlüğü, Türkiye vakasının kendine haslığıyla başa çıkabilecek kullanışlı bir sosyal kuramın elimizde olmamasıdır. “Batı” sosyolojisinin bütün anahtar kavramları, herhangi bir niteleme yapmaksızın Türkiye bağlamında kullanıldıklarında sorunlu hale gelirler. Bu kavramlar arasında en çetinleri birey ve özgürlük kavramları gibidir. Eğer insanlara bir takım sorgulanamaz “bireysel özgürlükler”in verilmesi gerekip gerekmediği sorusunu sorarsak, bugün bile Türkiye’nin sokaklarındaki “sıradan insanlar”ın cevapları bizi Avrupa menşeli bir toplumsal oluşumda bulunmadığımız yönünde uyuracak nitelikte olacaktır. Çağdaş Türkiyeli insanların

bireysel temelli özgürlükler nosyonuna dair kuşkuları, dizginlenmemiş bireysel özgürlükleri toplumsal adaletsizliğin potansiyel nedenleri olarak gören ve yüzyıllar evveline uzanan eski alışlageldik ruhsal tutumdan kaynaklanıyor gibidir. Bireysel temelli özgürlükler içinde en ihtiyatlı yaklaşımı, “hesapsız” bireysel mülkiyet hakkıyla ilişkilidir, çünkü bu hak, bir bireyin diğerlerinin hilafına kazanabileceği bir toplumsal koşul doğurabilir, bu da ahaksız bir toplum ortaya çıkaracaktır.

Gördüğümüz üzere, ortaçağ zanaatçılar tayfasının tartışmasız ardılları olarak görebileceğimiz TMMOB mühendisleri arasında, modern zamanlarda görülen en yaygın ruhsal tutum budur. Osmanlı zanaatkarları gibi onlar da, yalnızca özel mülkiyet hakkının ihlal edilemeyeceği görüşüyle meşrulaştırılabilecek sınırsız piyasa rekabetinden huzursuz ve rahatsız olmaktadır. Bu mühendislere göre, serbest piyasa toplumsal ekonominin karşıtıdır, çünkü yüksek ahlak standardından sapmanın ve sermayedarların sömürsünden korunma olanağından mahrum kalmanın en kısa yoludur. Eskideki Ahi “kardeşler”ine benzer bir biçimde, TMMOB’lu mühendisler de kendilerini “Adaletin sağlanması, zalimliğin önlenmesi ve cezalandırılması”ndan sorumlu görmektedir. Bu yüzden de modern teknoloji üzerindeki güçlerini sıradan halkın “vurgunculuk, hilecilik ve spekülasyon”dan korunmasına hasretmektedirler. Onların birliği olan Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği de, eskinin Ahi loncaları gibi, yalnızca bir meslek örgütü değildir. Tam da bu yüzden, TMMOB mühendislerinin ruhsal tutumu, Türkiye toplumunun gelecekteki dokusu için ipuçları vermektedir. Sosyal, siyasi ve mesleki pratikleriyle, kapitalizmin ahlaki çöküntüsünü düzeltmeye dair demokratik sorumluluğun yalnızca kuramsal bir iş değil bir zanaat olduğunu tekrar tekrar göstermişlerdir.

Başvuru Kaynakları

- Aral, B. 2004. “The Idea of Human Rights as Perceived in the Ottoman Empire.” *Human Rights Quarterly* 26 (2): 454-482.
- Brette, O. 2003. “Thorstein Veblen’s theory of institutional change: beyond technological determinism.” *European Journal of History of Economic Thought* 10 (3) 455-477.
- Dowd, D. F. 2000. *Thorstein Veblen*. New Brunswick ve Londra: Transaction Publishers.
- Er, Ş. 1993. *Türkiye’de Mühendislik ve İTÜ Yüksek Mühendisler Birliği*. Ankara: Afşaroğlu Matbaası.
- Faroqhi, S. 2010. “The Ottoman Ruling Group and the Religions of its Subjects in the Early Modern Age: a Survey of Current Research.” *Journal of Early Modern History* 14 239-266.
- Hodgson, G. M. 2004. “Veblen and Darwinism.” *International Review of Sociology/Revue Internationale de Sociologie* 14 (3) 343-361.
- İnalcık, H. 1969. “Capital Formation in the Ottoman Empire.” *The Journal of Economic History* 29 (1) 97-140.
- Lewis, B. 1937. “The Islamic Guilds”. *The Economic History Review* 8 (1) 20-37.
- Köse, A. Ve Öncü, A. 2000. *Kapitalizm, İnsanlık ve Mühendislik: Türkiye’de Mühendisler, Mimarlar*. Ankara: TMMOB.

Kunar, A. 1991. “TMMOB ve “Mühendislerin”in Oturma “Odaları”.” *Birikim* 29 (9) 29-34.

Mardin, Ş. 1988. “Freedom in an Ottoman Perspective.” *State, Democracy and the Military: Turkey in the 1980*, editörler M. Heper ve A. Evin. Berlin: Walter de Gruyter.

Mardin, Ş. 1994. *Cultural Transitions in the Middle East*. Leiden: E. J. Brill.

Meiksins, P. Ve Smith, C. 1996. *Engineering Labour : Technical Workers in Comparative Perspective*. Londra ve New York: Verso.

Öncü, A. 2011. “İş İdeolojisini Çürütmek: Veblen’in Devrimci Aktörler Olarak Mühendisler Kuramının Yeniden Değerlendirilmesi.” T. Veblen, *Mühendisler ve Fiyat Sistemi*, çeviren Barış Özçorlu, editör Ahmet Öncü. Ankara: TMMOB, Elektrik Mühendisler Odası .

Öncü, A. 2003. *Engineers and the State*. Lewiston, New York: The Edwin Mellen Press.

Plotkin, S. ve Tilman, R. 2011. *The Political Ideas of Thorstein Veblen*. New Haven ve Londra: Yale University Press.

Rafeq, A. 1991. “Craft Organization, Work Ethics, and the Strains of Change in Ottoman Syria.” *Journal of the American Oriental Society* 111 (3) 495-511.

Rutherford, M. H. 1998. “Veblen’s Evolutionary Programme: A Promise Unfulfilled.”

Cambridge Journal of Economics 22 (4) 463-477.

TDPDK, 1998. http://www.tmmob.org.tr/genel/bizden_listele_arsiv.php?bizden_kod=16&od=1 . Erişim tarihi: 18 Aralık 2013.

Tilman, R. 1996. *The Intellectual Legacy of Thorstein Veblen: Unresolved Issues*. Westport: Greenwood Publishing.

Tilman, R. 2004. “Ferdinand Tönnies, Thorstein Veblen and Karl Marx: From community to society and back?” *European Journal of History of Economic Thought* 11:4 579-606.

Veblen, T. 1994/1899. *The theory of the leisure class: an economic study of institutions*. New York: Dover Publications.

Veblen, T. 1958/1904. *The Theory of Business Enterprise*. New York: Mentor Books.

Veblen, T. 2012/1919. *The Place of Science in Modern Civilization and Other Essays*. Fairford: The Echo Library.

Veblen, T. 1921 (yeniden basım). *The Engineers and the Price System*. Montana: Kessinger Publishing.

Veblen, T. 1997/1923. *Absentee Ownership: Business Enterprise in Recent Times: The Case of America*. New Brunswick, New Jersey: Transaction Books.

Wenzler, J. 1998. “The Metaphysics of Business: Thorstein Veblen.” *International Journal of Politics, Culture and Society* 11 (4): 541-578.

Whalley, P. 1986. *The Social Production of Technical Work: The Case of British Engineers*, Albany: State University of New York Press.

Zussman, R. 1985. *Mechanics of the Middle Class: Work and Politics Among American Engineers*, Berkeley: University of California Press. ■